

УДК 338.637.1

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.18>**Колбіна Н. Г.,**аспірант кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
факультету міжнародної торгівлі та права
Київського торговельно-економічного університету

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИРОБНИЦТВА ТА ОБІГУ ДИТЯЧОГО ХАРЧУВАННЯ

Анотація. Шляхи вдосконалення адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування.

Відзначено, що вдосконалення адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування повинно відбуватися комплексно з урахуванням різних проблемних напрямків.

Автором виокремлено напрямки вдосконалення адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування. А саме: 1) запровадження принципів системи HACCP та забезпечення можливості відслідковування покупцем «виробничо-споживчого ланцюга»; 2) забезпечення відповідності якісним характеристикам дитячого харчування міжнародним стандартам якості та виробництва; 3) врахування критерію фінансової спроможності покупця та виду дитячого харчування; 4) підтримання національного товаровиробника шляхом розроблення та реалізації програм державної підтримки та стимулювання розвитку виробничих потужностей, а також звільнення дрібних виробників продуктів дитячого харчування від отримання окремих документів дозвільного характеру на їх продукцію; 5) впровадження дієвих механізмів утилізації простроченого чи некісного дитячого харчування з обігу; 6) налагодження відносин міжнародного партнерства з метою розвитку імпортно-експортних відносин в сфері дитячого харчування; 7) здійснення контролю та нагляду за якістю та кількістю дитячого харчування, яке надходить до дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів.

Враховуючи виокремлені чинники є доцільним вести мову як про запровадження з боку держави стимулюючих програм державної підтримки національного виробника дитячого харчування, так і посилення контрольно-наглядової діяльності за їхнім виробництвом, обігом та якістю. Дещо складнішим є забезпечення безперервного контролю за імпортом дитячим харчуванням, адже, потрапляючи на територію України дана продукція потрапляє в обіг і відповідно всі ризики щодо якості та термінів придатності лягають на суб'єкта підприємницької діяльності, який реалізує дані продукти.

Ключові слова: дитяче харчування, дитячі суміші, міжнародно-правове регулювання, Європейський Союз, адаптація законодавства.

Kolbina N. G. Ways to improve the administrative and legal regulation of production and circulation of baby food

Abstract. Ways to improve the administrative and legal regulation of production and circulation of baby food.

It is noted that the improvement of administrative and legal regulation of production and circulation of baby food should be comprehensive, taking into account various problem areas.

The author singles out the areas of improving the administrative and legal regulation of production and circulation of baby food. Namely: 1) introduction of the principles of the HACCP system and ensuring the possibility of tracking by the buyer of the "production and consumer chain"; 2) ensuring compliance with the quality characteristics of baby food to international standards of quality and production; 3) taking into account the criterion of financial capacity of the buyer and the type of baby food; 4) support of the national producer by developing and implementing programs of state support and stimulating the development of production facilities, as well as exempting small producers of baby food from obtaining certain permits for their products; 5) introduction of effective mechanisms for disposal of expired or low-quality baby food from circulation; 6) establishing international partnership relations in order to develop import-export relations in the field of baby food; 7) control and supervision over the quality and quantity of baby food supplied to preschool and general educational institutions.

Taking into account the highlighted factors, it is expedient to talk about the introduction of state incentive programs of state support for the national baby food producer, as well as the strengthening of control and supervision activities over their production, circulation and quality. It is a bit more difficult to ensure continuous control over imported baby food, because when entering the territory of Ukraine, these products come into circulation and, accordingly, all risks in terms of quality and shelf life fall on the business entity that sells these products.

Key words: baby food, baby formula, international legal regulation, European Union, adaptation of legislation.

Постановка проблеми. Сфера дитячого харчування була і залишається однією з тих сфер народного господарства, що викликає постійний та пристальний інтерес з боку громадськості та уповноважених органів публічної адміністрації. Це і не дивно. Адже, в період з народження і до повноліття держава повинна особливо забезпечувати реалізацію державної політики в напрямку створення умов для здорового та повноцінного дитячого харчування як одного з головних факторів розвитку здорового покоління.

Забезпечення якісного виробництва та обігу дитячого харчування є ланцюговим процесом, що здійснюється виробниками дитячого харчування на різних виробничих стадіях починаючи від оцінки якості сировини до потрапляння дитячого харчування до кінцевого споживача. В цьому процесі важливу роль відведено уповноваженим суб'єктам публічної адміністрації, що здійснюють контроль-наглядові та дозвільні процедури в сфері дитячого харчування. Таким чином, наразі, дослідимо та запропонуємо шляхи вдосконалення адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування.

Метою статті є розроблення пропозицій щодо шляхів вдосконалення адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування.

Виклад основного матеріалу. На категорію харчування для немовлят і дітей раннього віку впливають самі загальні фактори, які впливають на всю харчову промисловість, такі як економічні умови та демографічні показники в цілому, так і враховують особливі потреби немовлят та дітей раннього віку для їх повноцінного фізичного розвитку. Американські вчені впевнені, що якість дитячого харчування особливо впливає на коефіцієнт народжуваності, моделі грудного вигодовування, велику плінність споживачів та конкуренцію. Все це зумовлює зростання постійних вимог до продукції виробників щодо підвищити цінності дитячого харчування завдяки впровадженню на своїх потужностях інноваційних моделей обладнання, налагодження логістичної кон'юнктури, що впливає на безпеку, зручність та умови споживання дитячого харчуванням.

При цьому, ми враховуємо той факт, що варто розділяти такі дві категорії як «покупець

харчових продуктів» та «споживач харчового продукту». Дослідження показало, що споживачі і покупці на ринку продуктів дитячого харчування не є одними й тими ж особами. Кінцевими споживачами є діти, але в момент придбання товару і у більшості випадків вони не є покупцями (з причини свого малого віку) і не здатні вплинути на вибір продукту безпосередньо. Можливість оцінки ефективності вибору продукту можна оцінити тільки за наявності налагодженої комунікації між батьками покупцями та дитиною споживачем. Можна констатувати: така ситуація значно ускладнює не тільки оцінку якісних характеристик і визначення основних споживчих ідентифікаційних ознак продуктів, що ускладнює проведення ринкових досліджень [1; 2, с. 316].

Дитяче харчування після виходу його з виробничих потужностей виробника проходить кілька стадійний логістичний процес до того як потрапить до покупця (в переважній більшості випадків батьків дитини). В той же час, головним суб'єктом який уповноважений гарантувати право дитини на здорове харчування є держава. Саме тому, вважаємо, що держава в особі уповноваженого суб'єкта публічної адміністрації повинна контролювати процес потрапляння дитячого харчування в обіг. Дане твердження стосується як дитячого харчування вітчизняного виробництва, так і імпортного.

Відзначимо, що за результатами дослідження ринку дитячого харчування в Україні визначено, що останніми роками на ринку дитячого харчування в Україні спостерігалася певна позитивна динаміка: по-перше, збільшився попит на продукцію за рахунок погіршення здоров'я жінок, які змушені замінити грудне молоко молочними сумішами; по-друге, зросла зайнятість жінок, а, відповідно, і потреба у готових продуктах дитячого харчування; по-третє, зростає інтерес до продукції вітчизняного виробництва внаслідок валютних коливань та нестабільності економіки. Паралельно з цим збільшилося виробництво дитячого харчування в Україні як у контексті задоволення зростаючого попиту, так і програми імпортозаміщення. Щодо споживачів, то характерним є зосередження основних груп споживачів (молоді сім'ї з дітьми) у великих містах-мільйонниках: Київ, Харків, Одеса, Львів, Дніпропетровськ і т. д. Це пов'язано з тим, що

у великих містах рівень життя є вищим, а відповідно існує тенденція до міграції сільського населення (переважно віком до 25 років) у великі міста (або передмістя). Тобто густина як дорослого населення, так і основної групи споживачів дитячого харчування – немовлят, та дітей дошкільного віку у мегаполісах вища. Усі ці фактори призводять не лише до концентрації населення, а й до локалізації ринків збуту виробників дитячого харчування і, відповідно, високої конкуренції продавців та виробників цих товарів. Усі ці фактори призводять до того, що хоч ринок і зростає, проте він не є дефіцитним [3, с. 665].

На сьогодні в Україні ринок дитячого харчування представлений наступним чином: 25% власне виробництво дитячого харчування: ПАТ «Хорольський молочноконсервний комбінат дитячих продуктів», ТОВ «Південний консервний завод», ПАТ «Одеський консервний завод дитячого харчування», ПАТ «Галактон», ТОВ «Фавор», ПАТ «АК Комбінат «Придніпровський», ТОВ «Люстдорф», ПАТ «Вімм-Біль-Данн Україна», ПАТ «Яготинський маслозавод» «Яготинське для дітей», Комунальне підприємство «Міська молочна фабрика – кухня дитячого харчування», ТМ «Агуша» (Київська обл.) [7, с. 76], а 75% іноземні виробники: «Nan», «Abbott Laboratories», «Novartis» «Bristol-Myers», «Bristol Myers Squibb Enfamil», «Abbott Laboratories», «Numico», «Heinz», «Nestle», «Danon», «Hipp», «Hero».

Слід відзначити, що особливої актуальності забезпечення контролю та нагляду з боку держави на всіх стадіях виробництва та обігу дитячого харчування є прагнення України до вступу в Європейський Союз, а також підписання та, відповідно, ратифікація низки міжнародних угод в сфері продуктів харчування. Водночас, зазначимо, що в Україні сфера харчування функціонує за принципом «від лану до столу», що передбачає безпеку та якість всіх стадій виробництва харчових продуктів, а також застосування системи НАССР – визначення небезпечних чинників і контроль критичних точок виробництва безпечної продукції [4]. Принципи системи НАССР повинні бути реалізовані і в сфері дитячого харчування.

На нашу думку, впровадження системи НАССР в сфері дитячого харчування в Україні дасть можливість: 1) здійснювати держав-

ний контроль від виробництва до реалізації покупцю; 2) здійснення контролю за якістю продуктів дитячого харчування; 3) визначати види дитячого харчування, які користуються попитом, і навпаки; 4) підвищити якість дитячого харчування з огляду на обов'язковість виробників дотримання міжнародних норм та стандартів в даній сфері.

Разом з тим, вважаємо, за необхідне на онлайн ресурсі уповноваженого центрального органу виконавчої влади в сфері дитячого харчування створити он-лайн-реєстр видів дитячого харчування, що дасть можливість покупцям визначити тих виробників дитячого харчування, які за результатами оцінювання спеціалістів та покупців є найбільш якісними. Такий он-лайн-реєстр, на нашу думку, повинен інформувати про дитяче харчування, а саме: назва; розмір виробу; тип продукту; категорія продукту; поживна цінність (включаючи калорії, жири, вуглеводи, цукор, сіль, натрій та інші домішки на 100 грам продукту), вимоги до упаковки (пластмасова, жерстяна, картонна тощо).

Особливо важливим є визначення даної інформації в розрізі того, що в процесі виробництва плодівих та овочевих культур виробниками можуть використовуватися засоби захисту рослин, що містять важкі метали та інші забруднювачі та в подальшому відображаються на якості дитячого харчування, а також визначений вид упаковки, що дасть можливість уникнути підробленого дитячого харчування та порушити умови його транспортування та зберігання.

Окрім того, необхідним є забезпечення можливості відслідковування покупцем «виробничо-споживчого ланцюга», що дасть можливість покупцеві за допомогою вивчення інформації на етикетці отримати інформацію про продукт дитячого харчування, його склад, відповідність ISO, поживну цінність та терміни зберігання.

Наступним є забезпечення відповідності якісним характеристикам дитячого харчування міжнародним стандартам якості та виробництва, в даному випадку маємо на увазі відповідність дитячого харчування вітчизняних виробників міжнародним нормам, стандартам та правилам, що дасть можливість експорту даних продуктів та відповідно визнання продуктів дитячого харчування на міжнародному рівні.

Принципи НАССР – це фокусування на ідентифікації, моніторингу та контролі небезпек в критичних контрольних точках визначених скрізь виробничий ланцюг. До них належать наступні сім принципів: 1) проведення аналізу небезпечних факторів; 2) визначення критичних контрольних точок; 3) встановлення граничних значень; 4) введення системи контролю за ККТ; 5) встановлення коригувальних дій, що їх необхідно взяти, коли спостереження свідчать, що певна ККТ виходить з-під контролю; 6) встановлення процедури перевірки для підтвердження того, що система НАССР працює ефективно; 7) розроблення методів документування всіх процедур і ведення записів, пов'язаних із застосуванням цих принципів [5].

На виконання положень системи НАССР в Україні розроблено та прийнято низку ДСТУ, а саме: ДСТУ ISO 22000:2019 (ISO 22000:2018, IDT); ДСТУ ISO/TS 22002-1:2019 (ISO/TS 22002-1:2009, IDT); ДСТУ ISO/TS 22002-2:2019 (ISO/TS 22002-2:2013, IDT); ДСТУ ISO/TS 22002-3:2019 (ISO/TS 22002-3:2011, IDT); ДСТУ ISO/TS 22002-4:2019 (ISO/TS 22002-4:2013, IDT); ДСТУ ISO/TS 22002-6:2019 (ISO/TS 22002-6:2016, IDT); ДСТУ ISO/TS 22003:2019 (ISO/TS 22003:2013, IDT).

Разом з тим, харчові продукти українського походження при експорті зіштовхуються з багатьма проблемами міжнародного визнання. Так, однією проблемою, пов'язаною з визначенням безпеки та якості харчових продуктів українського походження та виходом на міжнародний ринок українських операторів ринку у якості експортерів, є відсутність в Україні аудиторів (спеціалістів) НАССР, які присвоюють сертифікат НАССР українським операторам ринку [6, с. 430].

Окрім того, не прийнята Концепція державної політики у сфері управління безпечністю харчових продуктів та продовольчої сировини на основі принципів НАССР; не запроваджено стандартної та комплексної системи санітарії та гігієни на виробництві дитячого харчування, а також використання застарілого обладнання; використання неякісної сировини у виробництві дитячого харчування; порушення умов транспортування та зберігання продуктів дитячого харчування, тобто належне дотримання вимог при транспортуванні, зберіганні

дитячого харчування призводить до псування, пошкодження, порушення термо-режимів, пакування [7, с. 77].

Стандарти зовнішнього виду та змісту етикетки дитячого харчування в цілому не відрізняються від вимог, що встановлені до будь-якого харчового продукту, однак, з огляду, на особливого споживача – немовлята та діти раннього віку, даний загальний перелік доповнюється. Проте є деякі унікальні вимоги до категорії. Наприклад, вміст загального жиру, насиченого жиру та холестерину не обов'язковий на етикетках дитячого харчування, оскільки ці поживні речовини не повинні бути обмежені в раціоні немовлят. Їжа для малюків, з іншого боку, вимагає маркування цих поживних речовин [viii]. Ряд розповсюджених, схвалених елементів не призначені або обмежені в цих категоріях. Найбільшим є фактичний вплив у цих категоріях штучних барвників, штучних ароматизаторів та консервантів. Використовуються деякі їх натуральні аналоги; однак це, як правило, обмежується деякими продуктами для дітей старшого та ясельного віку. Використання основних харчових продуктів, таких як цукор та крох, також обмежені, особливо в сегменті немовлят [8].

Наступним на чому ми б хотіли звернути увагу – це пряма залежність врахування критерію фінансової спроможності покупця та виду дитячого харчування. Так, не дивлячись на те, що дитяче харчування набуває все більшого попиту, в силу різних об'єктивних та суб'єктивних обставин, все ж таки, покупець звертає увагу на ціну товару. Нажаль, рівень доходів визначає можливість батьків купувати той чи інший вид дитячого харчування, обираючи не завжди виробника, який є кращим та в більшій мірі підходить для раціону споживача. Доходи населення у 2020р. становили 3972,4 млрд.грн, витрати – 3989,4 млрд.грн, зменшення заощаджень – 17,0 млрд.грн. Найвищий дохід у розрахунку на одну особу становив 73355 грн. [9]. Доходи населення у I кварталі 2021 року становили 983,6 млрд. грн. Витрати населення упродовж I кварталу 2021 року становлять – 1067,0 млрд. грн., що істотно перевищило доходи й обумовило зменшення заощаджень населення – на 83,4 млрд. грн. Утім, зростання реальних заробітних плат помітно сповільнює інфляція, яка прискорилося остан-

німи місяцями. Нагадаємо, споживча інфляція у квітні 2021 року сповільнилась до 8.4% р/р (з 8.5% р/р у березні 2021 року) й залишилася за верхньою межею цільового діапазону інфляційної цілі Нацбанку – 5% ± 1 в. п. За перші чотири місяці поточного року середня реальна зарплата зросла у порівнянні з торішніми показниками аналогічного періоду – на 11.3%. Варто зазначити, попри зростання доходів населення, понад половину українців вважає свій дохід недостатнім для життя [10]. В цілому за 11 місяців 2021 року інфляція в Україні становила 9,4%, базова – 7,4%. Відповідно зростання рівня інфляції зменшує заощадження та прибуток громадян, що не може не позначитися на їх купівельній спроможності, в тому числі, і ринку дитячого харчування.

Отже, основними стримуючими факторами розвитку ринку продуктів дитячого харчування є рівень доходів покупців, підвищення рівня народжуваності та загальна демографічна ситуація у суспільстві.

Ще одним важливим кроком є підтримання національного товаровиробника шляхом розроблення та реалізації програм державної підтримки та стимулювання розвитку виробничих потужностей, а також звільнення дрібних виробників продуктів дитячого харчування від отримання окремих документів дозвільного характеру на їх продукцію.

Існуюча в Україні державна політика в недостатній мірі стимулює розвиток підприємств-виробників дитячого харчування і не забезпечує комплексної системи управління та підтримки підприємств галузі. В зв'язку з цим виникла необхідність розробки нових підходів щодо перспективного розвитку підприємств досліджуваної галузі з урахуванням необхідності посилення державного регулювання [11, с. 35]. Державна політика жорстко регулює ринок дитячого харчування за рахунок обмеження рентабельності виробництва і торгівельної націнки дистриб'юторів вітчизняних продуктів. Непродумане державне регулювання стало причиною того, що дистриб'юторам вигідніше займатися торгівлею іноземної продукції, рентабельність продажу якої значно вище, аніж вітчизняної. Полиці супермаркетів заповнені імпортованими товарами для немовлят. Таким чином, коли не передбачається державне замовлення, обме-

ження націнки істотно стримує просування вітчизняних продуктів дитячого харчування на українському ринку. Дистриб'ютори займаються цією групою продукції більше для асортименту. В даних умовах державного регулювання українські виробники продукції дитячого харчування не можуть нормально розвиватися, модернізувати виробництво, рекламувати свою продукцію [12; 11, с. 39].

На нашу думку, вивченням динаміки розвитку ринку дитячого харчування, потреб вітчизняних виробників дитячого харчування, розробленням перспективних кроків до впровадження заходів державної підтримки, розроблення загально-державної, регіональної програм розвитку виробництва дитячого харчування повинні делегувати спеціально створеному органу, який діяв би в структурі Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів – Комісія з питань розвитку сфери дитячого харчування. Діяльність даного органу повинна відбуватися у постійній міжгалузевій співпраці як з Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством аграрної політики та продовольства України, Міністерством соціальної політики України та іншими профільними суб'єктами публічної адміністрації.

Подібний орган створений та функціонує в деяких розвинутих країнах. Наприклад, в США та Німеччині при урядах діє робоча група або комітет під керівництвом уряду, до складу якої входять представники від багатьох державних відомств, установ та органів. Метою такої робочої групи або комітету є забезпечення координаційної узгодженої діяльності різних публічних органів в сфері дитячого харчування. Такими публічними органами, представники яких входять до робочої групи чи комітету є: сфера охорони здоров'я (наприклад, материнське та здоров'я дитини; харчування, продукти харчування та ліки, харчові стандарти); представники митних та прикордонних органів (в питаннях здійснення контролю); представники органів споживчих справ (по типу української Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів); представники органів харчування; ЗМІ та комунікації; представники органу тор-

гівлі; представники органів фінансів та економічного розвитку, юстиції тощо. Робоча група або комітет, очолюваний урядом забезпечують включення та сприяння діалогу з більш широкою групою учасників, яка включатиме, наприклад, професійні організації, представників громадянського суспільства, наукові спільноти, законодавців, рекламної та медіа-індустрії. Робоча група або комітет під керівництвом уряду повинні в кінцевому підсумку досягти консенсусу щодо пріоритетів втручання, визначити доступні заходи державної політики та вирішити, як їх найкраще втілити для розвитку сфери дитячого харчування. У країнах із спеціальним законодавством – Харчовим кодексом часто міністерство охорони здоров'я вже очолює групу зацікавлених сторін, наприклад, Національний комітет з грудного вигодовування США, який здійснює нагляд за мониторингом та виконанням норм даного Кодексу [13, с. 22].

Висновки. В аспекті зазначеного, вбачаємо необхідним акцентувати увагу на необхідності підвищення якості виробничих та логістичних процесів дитячого харчування в Україні, що передбачає розроблення та реалізацію комплексу заходів управлінського, економічного, організаційного, правового, маркетингового, логістичного характеру. Виробництво та обіг дитячого харчування являє собою складний тривалий процес, кожна стадія якого потребує здійснення постійного контролю як щодо технологічних процесів, так і щодо сировини, умов зберігання, транспортування, реалізації. Втім, головним завданням щодо забезпечення якості та безпечності дитячого харчування є вжиття необхідних заходів державою щодо запровадження принципів системи НАССР та відповідно адаптації національного законодавства в сфері дитячого харчування до норм та стандартів Європейського Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Малигіна В.Д. Особливості сучасного ринку дитячого харчування / В.Д. Малигіна, О.В. Булгакова. *Актуальні проблеми розвитку економіки України. Серія «Економіка»*: зб. наук. праць. Донецьк: ДонДУУ, 2008. Т. 9. Вип. 104. С. 246–254.
2. Булгакова О.В. Стратегічні орієнтири розвитку підприємств дитячого харчування. *Глобальні та національні проблеми економіки*, 2015. № 5. С. 314–318. URL: <http://global-national.in.ua/issue-5-2015/13-vipusk-5-traven-2015-r/804-bulgakova-o-v-strategichni-orientiri-rozvitku-pidpriemstv-dityachogo-kharchuvannya>
3. Чазов Є.В. Дослідження ринку дитячого харчування України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Вип. 8. 2015. С. 664–667. URL: <http://global-national.in.ua/archive/8-2015/141.pdf>
4. Контроль безпечності харчової продукції: корисні уроки інших країн. Проект IFC «Безпечність харчової продукції в Україні». *Міжнародна фінансова корпорація*, 2010. URL: <http://www.ifc.org/Ukraine/FS>
5. НАССР. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/НАССР#7_%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF%D1%96%D0%B2_НАССР
6. Запотоцька О.В. Публічне адміністрування у сфері безпечності та якості харчової продукції: дис. ... докт. юрид. наук зі спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». ДДУВС, 2019. 578 с.
7. Колбіна Н.Г. Проблемні питання розвитку ринку дитячого харчування в Україні. *Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 10–11 грудня 2021 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2021. С. 75–79.
8. Formulation and Manufacturing of Infant and Toddler Foods. *IFT. Food Technology. Issues*. October 2003, Vol. 57. No. 10. URL: https://www.ift.org/news-and-publications/food-technology-magazine/issues/2003/october/features/developing-foods_formulation-and-manufacturing-of-infant-and-toddler-foods
9. Доходи та витрати населення у 2020 році. Експрес випуск Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2021/03/37.pdf>
10. Діденко С. Як змінюється добробут українців: доходи та витрати населення. URL: <https://ua.news.ua/kak-uzmenyaetsya-blagosostoyanye-ukrayntsev-dohody-y-rashody-naselenyya-v-i-kv-2021-goda/>
11. Вороніна Г. О. Особливості розвитку ринку дитячого харчування України. *Вісник Хмельницького національного університету*, 2011. № 6. Т. 4. С. 35–39.
12. Про дитяче харчування: Закон України від 14 вересня 2006 року № 142-V. *Відомості Верховної Ради України*, 2006. № 44. Ст. 433.
13. Guidance on ending the inappropriate promotion of foods for infants and young children: implementation manual. URL: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/260137/9789241513470-eng.pdf>